

Фундаментальні орієнтири в румунській фольклористиці

Ніколає Константінеску

УДК 398(498)

Nicolae Constantinescu. Essential landmarks in the history of Romanian Folkloristics. A brief study of the history of the Romanian folkloristics reveals three leading scholars in that field before the mid-20th century: B. P. Hasdeu, O. Densusianu, and D. Caracostea. The centennial of the first lesson of folklore delivered at the Faculty of Letters of the University of Bucharest by the second of the three aforementioned scholars, O. Densusianu, was celebrated in 2009. Following the roads paved by his predecessors and mentors, M. Pop elucidated the field of folkloristics further and proposed new directions in the study of folk-literature in particular and folk culture at large.

Nicolae Constantinescu. Repere fundamentale în Folcloristica Românească. O scurtă trecere în revistă a istoriei folcloristicii românești evidențiază trei figuri conducătoare ale disciplinei până în a doua jumătate a secolului al XX-lea: B. P. Hașdeu, O. Densusianu și D. Caracostea. Centenarul primei lecții de folclor ținută la Facultatea de Litere a Universității din București de către cel de-al doilea dintre cei trei savanți menționați mai sus, O. Densusianu, a fost celebrat în 2009. Mergând pe drumurile deschise de predecesorii și maestrul său, M. Pop a propus noi direcții în studiul literaturii populare și a culturii populare în general.

Дослідження фольклору в румунському етнічному просторі має давню традицію, нараховуючи сьогодні більш ніж 150, 200 або навіть 300 років. Це залежить від того, що вважати точкою відліку – збірку народних віршів Васіле Александри; збірки Антона Панна, чи «препарандистів» (учні або випускники школи, яка готувала вчителів) з Блажа; дані про обряди молдаван, уміщені в «Описі Молдавії» князя Дмитрія Кантемира, чи збірку румунських пісень середини XVII ст. (1634–1642, 1652), записану Іоанном Кеяну (Кайоні) (1629 р. н.). Прізвище цього останнього румунський дослідник Йордан Датку помістив на початку «Хронології» (за датою народження) у «Довіднику етнологів»¹.

Як самостійна дисципліна фольклористика порівняно пізно відокремилася від інших дисциплін (історії, філології, лінгвістики, етнопсихології), а її становлення відбувалося ще повільніше. Інституціоналізація передувала професіоналізації, як і у випадку з антропологією та етнологією. У вступі до «Довідника фольклористів» (1979), авторами якого є Йордан Датку і Сабіна Строеску², Овідій Бирля пов'язував професію фольклориста з наявністю «дослідницьких інституцій зі значною кількістю співробітників кафедр фольклору у вищій освіті та будинків народної творчості», підсумовуючи, що «професія фольклориста виникла тільки зі створенням закладів дослідження фольклору, особливо в роки народної демократії». За такою логікою, варто було б погодитися з думкою, що професія етнолога виникла тоді, коли Бухарестський інститут етнографії та фольклору було виведено в 1974 році з-під опіки Румунської академії наук, яка перебувала під «крилом» Ради соціалістичної культури і виховання, та перейменовано в Інститут етнологічних і діалектологічних досліджень.

Так вважав учений-фольклорист О. Бирля, з чим не погоджувалися чимало співробітників кафедр фольклору в системі вищої освіти та будинків народ-

ної творчості. За нашими неупередженими спостереженнями, на той час *не було жодної кафедри фольклору в університетах Румунії*, а кількість тих, хто викладав літературний (і музичний) фольклор, становила лише двадцять осіб, враховуючи факт розширення дисципліни внаслідок збільшення числа факультетів філології та музики в новостворених педагогічних інститутах. Навіть у Бухаресті, де працював відомий фольклорист, професор Мігай Поп, не було кафедри фольклору, а сама дисципліна, залежно від ситуації, приєднувалася або до курсу теорії літератури, або до давньої румунської літератури, або до конгломерату дисциплін під загальною назвою «література». Тільки в лютому 1990 року з «великої» кафедри літератури виокремилися кілька самостійних кафедр, зокрема й кафедра етнології та фольклору. Із суто адміністративних міркувань, кафедра була відновлена за зразком, який існував до 1989 року, і приєднана до кафедри теорії літератури, порівняльної літератури, етнології і фольклору. Така ситуація простежується і сьогодні.

Мігай Поп

Овід Денсушану

Це зовсім не означає, що фольклористика як наука про фольклор не має своєї історії. Прийнято вважати, що трійця вчених Богдан-Петрічейку Хаждеу – Овід Денсушану – Думітру Каракостя є «становим хребтом» румунської науки про фольклор. Перший постає як фундатор напряму, другий – відкриває шляхи його розвитку, третього вважають творцем робочого інструментарію, що й забезпечило умови для створення цієї наукової дисципліни. Такі думки було озвучено як у загальних працях з історії румунської фольклористики³, так і в студіях та матеріалах, повністю або частково присвячених їм⁴. У результаті роботи кожного з них виник напрям або школа у фольклористиці. Уважають, що фольклорні студії Мірче Еліаде ґрунтуються на енциклопедизмі Б.-П. Хаждеу, а О. Бирля наслідує вчення О. Денсушану і Д. Каракості.

Щоб картина становлення румунської науки про фольклор до середини ХХ ст. була повною, слід згадати також про бухарестську соціологічну школу, до якої належали вчені першої величини: Генрі Стахл, Траян Херсен, Александр Діма, у галузі етномузикознавства і методики збору фольклору – Константин Бреїлоу. Усі вони, крім того, були вчителями – перші троє викладали в Бухарестському університеті, а К. Бреїлоу – у столичній консерваторії, де залишили по собі чимало послідовників з-поміж студентів, які відвідували їхні курси і лекції.

Б.-П. Хаждеу в 1892/1893 навчальному році започаткував викладання фольклору в університеті, де він, зокрема, читав лекції з етнопсихології, уточнюючи

предмет дисципліни як «манера поведінки, література і мистецтво народу», під яким, без сумніву, розумівся фольклор, а в 1893/1894 навчальному році – курс порівняльної філології. Він досліджував так званий чоловічий фольклор, зокрема вигуки «на все село» («Аліморь»), хори, «народні танці і їх етимологію», дойни, колядки тощо. У свою чергу О. Денсушану у вступній промові «Фольклор. Як його слід розуміти» від 9 листопада 1909 року на філологічному факультеті Бухарестського університету визначив основні принципи фольклористики, цілі та методи досліджень, звернув увагу на динаміку фольклору, на його живу природу, нагадуючи, що для людини не тільки важлива спадщина, а вона щодня має збагачувати свою душу.

Д. Каракостя пішов ще далі: відмовився від фрагментарності й атомізму попередніх досліджень (на його думку, «балади не є ізольованими аспектами») і наголосив на важливості відносин *виконавець – слухач*, надавши значення ситуативності контексту, у якому відбувається спілкування й осмислення почутого. Він окреслив функцію і зміст послання як такого: «Відповідно до народної ментальності, з функціонального погляду, визначається сенс фольклорних творів і загальної конфігурації. [...] Бачити функціональність народних вигадок – означає інтегрувати їх у життя громади настільки, щоб з легкістю вгадати їх зміст, зумовлений віком і статтю, соціальним станом, позицією відносно простору, що моделює сприйняття ритму сезонів, прив'язаність до ритму свят, які зберігають прадавні магічні уявлення, тощо».

Відстоюючи різні філософські й теоретичні позиції, Д. Каракостя і К. Бреїлоу мали подібні підходи до пояснення функціонального аспекту фольклорних фактів, їх співвідношення із соціальним середовищем, яке їх спричинило та в якому вони зберігалися й розвивалися. Утім, коли йдеться про встановлення чітких орієнтирів на шляху певної дисципліни, ідентифікацію основоположних текстів, то мало хто може заперечити значення вступної промови «Фольклор. Як його слід розуміти», проголошеної О. Денсушану. Нещодавно відзначили річницю появи цієї праці⁵, на основі якої М. Поп – послідовник О. Денсушану – відтворив «перший курс фольклору», прочитаний у Бухарестському університеті⁶.

Сьогодні, «через століття від появи (1909–2009)», фольклорист Йордан Датку перевидав лекцію професора О. Денсушану, додаючи до тексту, надрукованого в журналі «Нове життя» («Vieața nouă») (1909. – № 19–22), витяги зі студій, статей, згадок про працю «Фольклор. Як його слід розуміти», що були видані за цей період [від примітки А.-Г. Лупу (Мігая Лупеску) в 1910 році до оригінального та полемічного тексту яського професора Петру Ураске «Овід Денсушану: як його слід розуміти?», написаного із цієї нагоди]. З наукового погляду, до будь-якого тексту, що його вважають підґрунтям у певній сфері, варто ставити два запитання: «Як вплинула така праця (чи виступ) на подальший розвиток дисципліни?»; «Чи витримали, вистояли й усталилися теоретичні та методологічні принципи перед змінами, що відбуваються як результат еволюції науки?»

Із незначними застереженнями вчені погоджуються, що О. Денсушану «є засновником школи у фольклористиці ХХ ст., він відкрив новий напрям досліджень і розпочав інший, більш прогресивний етап у розвитку цієї дисципліни»⁷. Наведемо ще одне висловлювання: «Праця “Фольклор. Як його слід розуміти”... є синтезом фольклорної концепції відомого румунського філолога, синтезом розрізнених думок, викладених ним у ранніх статтях»⁸. А ось цитата з Маріна Буга⁹: «Фольклор... – це суть денсушанської фольклорної доктрини».

Під час перевидання праці в 1937 році О. Денсушану наголошував на актуальності власної позиції, співвідношенні з європейськими ідеями початку ХХ ст., зазначаючи, що «твердження окремих фольклористів [ідеться про праці «Фольклор» (1923) Р. Корсо, «Фольклор» (1924) А. Ван Геннепа, «Нові напрями в дослідженні народних традицій» (1934) В. Відоссі. – Н. К.] відрізняються від ідей, висловлених майже 30 років тому. Іноді ці ідеї збігаються, засвідчуючи, що думки, висловлені в минулому щодо того, як потрібно розуміти фольклор, випереджають [підкреслення автора. – Н. К.] думки, які пізніше зрозуміли й інші».

У чому полягали ці випередження і як вони вплинули на дослідження фольклору, навіть ширше – румунської етнології? Ось відповіді, які спробували дати в певні періоди його послідовники та опоненти. З перевиданням праці О. Денсушану в 1937 році, першими відзначили новизну та послідовність його ідей соціологи. Траян Херсен, зокрема, писав: «Концепція пана Денсушану стосовно фольклору є настільки цінною, наскільки вона наближається до соціологічної концепції, а отже, матеріал, зібраний за його настановами, і для нашої спеціальності багатий джерелом інформації»¹⁰. Г.-Х. Стахл визначав позицію О. Денсушану як «здорову антифольклорну реакцію», відзначаючи його «антисеменеторизм¹¹ і антиаматорство». Якщо О. Денсушану і не вдалося уникнути аматорства дилетантів, то підвищення фахового рівня фольклориста хоча б до рівня мінімальної пристойності можна сміливо вважати саме його заслугою»¹².

М. Поп, який мав досвід проведення соціологічних досліджень, на святкуванні 80-ї річниці промови свого вчителя відзначав: «справедливість суджень професора, його мудре ставлення до оцінювання явищ, домінуючу потребу в пізнанні реальності у її живих формах для їх професійного зіставлення з критеріями наукової дисципліни; прагнення чітко відобразити життя творців та носіїв фольклору, місце фольклору в культурному житті, відсутність у нього сентиментальних упереджень і помилкових догматичних принципів»¹³.

Отже, лекція О. Денсушану відкривала шлях для дослідження явищ народної культури в їхньому природному середовищі, у тому, що сьогодні, не завжди впевнено називаємо контекстом їх створення і розвитку впродовж віків; звертала увагу на їх «біологію», випереджаючи встановлені декілька десятиріч потому К. Брелюю принципи досліджень «музикального життя певного села»; висвітлювала те, що сьогодні називаємо «сучасним фольклором», займаючись певними «опові-

даннями наших днів» (як, наприклад, розповідь про подорож Кузи до Константинополя, у якій автор побачив «типовий приклад фантастичних уявлень про реальні події у свідомості народу»); наполягав у свій час на міждисциплінарному характері фольклорних досліджень (психологія, діалектологія, філологія, соціологія та ін.), вів мову про складання фольклорного та етнографічного атласів, що частково було здійснено майже через 100 років.

У вступі до брошури, у якій було перевидано текст вступної лекції О. Денсушану, Александр Добре зазначив, що «1909 рік окреслив прорив до іншого рівня збирання, дослідження та відтворення румунської традиційної культури, що мало вагомі наслідки». Проте це визначення стосувалося не лекції «Фольклор. Як його слід розуміти» О. Денсушану, як ми на це сподівалися, а виступу «Народність у фольклорі» Дулія Замфіреску, з нагоди його вступу до Румунської академії наук від 16 травня 1909 року. О. Денсушану підтримував «новоспеченого» академіка, який отримав «батьківську критику» від старшого за віком Тіту Майореску. У полемічній статті «Що не розуміють в Академії та ін.», надрукованій у журналі «Нове життя» 1909 року й у передмові до двотомника «Наш говір» («*Graiul nostru*») (1906–1908) А. Добре знаходить корені синтезу програмної лекції «Фольклор. Як його слід розуміти», яка вважається наріжним каменем нової наукової дисципліни – фольклористики. Це фактично стало актом легітимізації дисципліни і професії.

Надзвичайно плідною можна також вважати діяльність професора Мігая Попа – засновника і «духовного» ректора сучасної румунської школи фольклористики та етнології. Не буде перебільшенням стверджувати, що його трудова і наукова біографія (асистент професора Д. Каракості у 1936–1939 роках, звільнений з університету в рамках «реформи» 1948 року, повернувся до вищої школи, будучи в 1957–1963 роках викладачем, упродовж 1963–1975 років, досягнувши пенсійного віку, працював завідувачем кафедри, потім професором-консультантом кафедри етнології та фольклору філологічного факультету, у 1954–1965 роках – заступник директора з науки, а з 1965 до 1974 року – директор Інституту етнографії та фольклору Румунської академії наук) свідчать про те, що румунська фольклористика другої половини ХХ ст. перебувала під знаком наукового авторитету професора М. Попа. На всіх великих проєктах Інституту етнографії та фольклору (бібліографія, «Національна колекція фольклору») позначилася його участь. Завдяки професійному авторитету вченого були здійснені фольклорні та етнологічні дослідження на філологічних факультетах вищих навчальних закладів країни.

Опоненти нерідко називали М. Попа «ученим без творів». Та насправді він залишив помітний слід у румунській науці про фольклор. Як керівник магістерських робіт та докторських дисертацій він підготував не одне покоління фольклористів і етнологів, дав дорогу в життя багатьом молодим науковцям, праці яких відзначалися неабиякою глибиною і витонченістю,

започаткував в Інституті етнографії і фольклору чимало проектів. Важливе значення мають і його праці, написані за 60 років наукової діяльності, якщо вважати точкою відліку дослідження «Внесок до студії спеціальних мов з Корнови: пташиний», надруковане в «Архіві соціальної науки і реформи» (1932 р., перевидано 1998 р. в журналі «Румунський фольклор»).

Готуючи до друку двотомник М. Попа, автор цієї статті неодноразово перечитав тексти, які вивчав свого часу дуже уважно, слухав їх в усному викладі на курсах М. Попа або на наукових форумах. Читання надало відчуття свіжості, новизни, значимості, що не так часто трапляється при ознайомленні із сучасними творами, присвяченими фольклору. Новизна, чіткість і глибина залишаються незаперечними якостями наукових праць М. Попа, непідвладних часу і спроектованих на майбутнє. При перечитуванні сучасних студій з американської та європейської фольклористики мене не залишає відчуття, що деякі ідеї уже давно відомі, і розумію, що вони є у М. Попа. Це ще раз підтверджує його надзвичайні риси – бажання знати про все, що відбувається у всесвітній фольклористиці, етнології та антропології: обирати і наслідувати найпродуктивніші напрями, адаптувати до специфіки румунського фольклору найсучасніші течії та тенденції гуманітарних і соціальних наук; у цьому йому допомагає не тільки блискуча пам'ять, але і його фах лінгвіста та соціологічна практика – дві точки опори, вкрай необхідні для дослідника народної культури.

Не претендуючи на риторичну чи стилістичну витонченість, його наукова промова відзначається неабиякою точністю, гостротою мислення, чітким викладом ідей. Його виступ на першому Паризькому з'їзді європейських етнологів 1973 року «Загальні проблеми європейської етнології» (перевидано французькою мовою в першому томі «Румунського фольклору»¹⁴) був актуальним навіть через 25 років. Відтворені у праці «Ромулус Вуя – етнограф»¹⁵ (1975) його думки про предмет дослідження «неграматикалізованої культури» (тобто тієї частини культури доіндустріального й індустріального суспільств, яка не дійшла до теоретичного пізнання кодів, використаних

у різних умовних говорах, посередництвом яких вони спілкуються, не будучи виробленими «граматиками», незважаючи на те що ці граматики існують і їх використовують з неабиякою наполегливістю») і про призначення етнології («Етнологія в цілому і кожна з підпорядкованих дисциплін, використовуючи власні процедури дослідження, визначають коди спілкування кожної мови, їх граматику, стратегію на різних рівнях реалізації послання – соціальному, церемоніальному, технічному, художньому, повсякденному тощо. Вона має врахувати синкретизм не тільки мов, але й рівнів їх ідеологічного відображення. І має вивчати не тільки факти як такі, але й динаміку їх взаємовідносин в ансамблі макросистем, мутації відповідно до функціональних змін»¹⁶) можуть бути цитовані як сьогодні, так і завтра без жодних застережень.

Ровесники М. Попа, який часто був на крок попереду свого часу, сприймали його стримано, іноді навіть неприязно. Можливо, саме це «ввічливе» ігнорування його новаторських ідей колегами з Інституту етнографії та фольклору Румунської академії наук дало позитивний результат – навколо професора М. Попа згуртувалася молодь. Осередками наукового спілкування були гурток поезики і стилістики під його керівництвом і керівництвом ще двох учених – академіків Александру Росетті і Тудора Віану, фольклорний гурток на факультеті румунської мови та літератури на чолі з професором та його молодими співробітниками Павлом Руксендою і Ніколаем Константінеску, фольклорний гурток філологічного факультету в Тімішоарі, де щорічно збиралися на славних колоквиумах, організованих професорами Єудженом Тодораном і Василем Тудором Крецу, представниками нового покоління фольклористів Румунії. Не менш значимим було спілкування під час студентських експедицій у Боїшоарі (Вилча), Сирбь (Мараморощина), Воїнешти (Ковасна) та ін. У результаті диспутів і змагань на цих зустрічах кристалізувалася «фольклорна школа» Мігая Попа, як називають її його прибічники з Римніку-Вилча, доктори наук Георге Діакону та Іоанн-Штефан Лазер, котрі свого часу видали книгу, присвячену вчителю.

Примітки

¹Datcu I., Densușianu O. Dicționarul etnologilor români. Autori. Publicații periodice. Instituții. Maricolecții. Bibliografii. Cronologie. Ediția a III-a, revăzută și mult adăugită. – București : Saeculum, 2006. – P. 944.

²Datcu I., Stroescu S. Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc. Cu o prefață de Ovidiu Bârlea. – București : Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.

³Bârlea O. Istoria folcloristicii românești. – București : Editura Enciclopedică Română, 1974; Vrabie Gheorghe Folcloristica română // EPL. – 1968.

⁴Chițimia I. C. B. P. Hașdeu și problemele

folclorului // Folcloriști și folcloristică românească. – București : Editura Academiei, 1968; Bârlea O. B. P. Hasdeu și folclorul // Mușlea I., Bârlea O. Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu. – București : Minerva, 1970; Bucur M. Ovid Densușianu. – București : Editura Tineretului, 1967; Bârlea O. Prefață la D. Caracostea, Poezia tradițională română. Balada poporană și doina, Ediție critică de D. Șandru. Prefață de O.B., 2 vol. // EPL. – 1969; Bot I. D. Caracostea, între folclor și antropologie // AAF. – 1997. – XV–XVII (1994–1996). – P. 203–244; Bot I. De la 'personalitate' la 'caracter'. Evoluția ideilor

literare ale lui D. Caracostea. I O perspectivă diacronică. Argumente și alegorii, Societatea de Științe Filologice din România // Limbă și literatură. – 1997. – Anul XLII. – Vol. I. – P. 77–85.

⁵Constantinescu N. Folclorul, cum trebuie înțeles după 80 de ani // Limbă și literatură. – 1990. – Vol. III–IV. – P. 361–364.

⁶Pop M. Evocarea primului curs de folclor ținut la Universitatea din București // Academia Română. «Memoriile Comisiei de Folclor». – 1988. – T. II. – P. 7–11.

⁷Datcu I. Ovid Densușianu. Folclorul cum trebuie înțeles. Un secol de la apariție

(1909–2009). – București : Saeculum, 2009. – P. 67.

⁸Datcu I. Ovid Densușianu. Folclorul cum trebuie înțeles... – P. 103.

⁹Buga M. Ovid Densușianu, folclorist. – București : Grai și Suflet – Cultura Națională, 2003.

¹⁰Цит. за: Datcu I. Ovid Densușianu. Folclorul cum trebuie înțeles... – P. 56.

¹¹Семеноторизм – літературна течія початку ХХ ст. в Румунії, представники якої ідеалізували селян як ексклюзивних носіїв національних цінностей.

¹²Цит. за: Datcu I. Ovid Densușianu. Folclorul cum trebuie înțeles... – P. 94–95.

¹³Pop M. Evocarea primului curs de folclor ținut la Universitatea din București... – P. 7–11.

¹⁴Pop M. Folclor românesc, I–II, Ediție îngrijită de Nicolae Constantinescu și Alexandru Dobre. – București : Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1988. – Vol. I. – P. 266–283.

¹⁵Там само. – P. 284–305.

¹⁶Там само. – P. 291–292.

Переклад з румунської Антонія Мойсея